

Pilarovo pismo Emiliju pl. Laszowskom: O položaju hrvatskoga plemstva

Stjepan MATKOVIĆ

Hrvatski institut za povijest, Zagreb

Pismo, koje po prvi objavljujemo, nalazi se pohranjeno u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu u osobnom fondu Emila pl. Laszowskog (korespondencija, kutija 12.). Napisano je u Donjoj Tuzli, gdje je Ivo Pilar živio od 1905. do 1920., imajući vlastitu odvjetačku kancelariju.¹ Pismo je upravljeno Emilu pl. Laszowskom, koji je tada bio pristav² Kraljevskog zemaljskog arkiva u Zagrebu, a važno je zbog raščlambe Pilarovih pogleda na društveni razvitak toga vremena. U njemu se pokazuje kako je Pilar, kao vrlo ambiciozni intelektualac, s vrlo izoštenim pogledima na suvremena društvena gibanja i neskrivenom željom da se upusti u sociološka istraživanja, nastojao privoliti Laszowskog na suradnju izrade brošure o plemstvu.

Emilije Laszowski Szeliga (Brlog na Kupi, 1868. — Zagreb, 1949.) sin je poljskog plemića Sigismunda i Sidonije, rođene Šufflay Otruševečke, koja je pripadala hrvatskom plemstvu.³ Od rana se posvetio proučavanju prošlosti, a činjenica da se u krugu obitelji aktivno govorilo latinskim jezikom pomogla mu je da duboko uroni u razna pitanja hrvatske povijesti. Studirao je pravo na Sveučilištu Franje Josipa u Zagrebu, ali ljubav za starinama imala je presudnu ulogu u njegovu životu. Uz preporuku svoga sestrića Nikole pl. Tomašića ban Khuen-Héderváry podupro je 1891. primanje Laszowskog u Zemaljski arhiv, čime mu je bila osigurana egzistencija. Laszowski je otpočetka sustavno radio na prikupljanju i obrađivanju arhivskoga gradiva. Njegovim nastojanjem sreden je iznimno velik broj dokumenata, ne samo u Kraljevskom arhivu nego i arhivima Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, grada Zagreba, Prvostolnoga kaptola zagrebačkog i Družbe Braća Hrvatskog Zmaja, među kojima su bili i arhivi plemićkih obitelji. Shodno tome, kao harni istraživač prošlosti ostavio je iza sebe brojne znanstvene i stručne radove koji su svojim dosegom obuhvaćali i hrvatsko plemstvo. Kao vrsni ahivist napisao je djela *Arkiv grofova Blagaja* i *Pabirke iz obiteljskih arhiva Sermage i Josipović*, koja su svojom vrsnošću potvrdila njegov izvrstno poznavanje povijesnih vrela uglednih plemićkih obitelji.

U središtu pozornosti Pilarova pisma upućenog Laszowskom nalazi se pitanje uloge hrvatskoga plemstva u tadašnjem društvu, prije svega razumljivo u sprezi politike, gospodarstva i socijalne moći u kontekstu ubrzanih društvenih promjena. Ulo-

¹ Vidi: Srećko LIPOVČAN, «Životopis Ive Pilara», *Godišnjak Pilar. Prinosi za proučavanje života i djela dra. Ive Pilara*, sv. 1., ur. S. Lipovčan i Zlatko Matijević, Zagreb, 2001., 269-273.

² «Pomoćnik».

³ Opširnije vidi: Milovan PETKOVIĆ, *Emilij Laszowski Szeliga 1868.-1949.*, Družba «Braća Hrvatskoga Zmaja», Zagreb, 2000.

ga plemstva u »nagodbenoj« Hrvatskoj nedovoljno je istražena tema hrvatske historiografije. S gledišta klasnoga pristupa povijesti i dugotrajne prevlasti marksističke historiografije može biti razumljivo zašto je došlo do takve praznine.⁴ Međutim treba istaknuti da ni u razdoblju do 1945. i u vremenu od 1990. ta se tema nije podrobnije obrađivala, unatoč njezinu značenju za hrvatsku prošlost i uklopljenost plemstva u širi sklop Habsburške Monarhije. Upravo spoznaja iz Pilarova pisma da ni ugledni povjesničari poput Rudolfa Horvata i Ivana pl. Bojničića, unatoč znanjima o plemstvu, nisu bili spremni pomoći i odazvati se pozivu na prikupljanju gradiva govori o tadašnjem stanju duhova. Stoga možemo tek konstatirati da i dalje, nakon što je proteklo više od stotinu godina od Pilarova pisma, nema ozbiljnije sinteze o plemstvu i njegovu snalaženju u doba tranzicije, ali ima fragmentiranih podataka u radovima koji se bave poviješću poljoprivrede (n. pr. Mire Kolar-Dimitrijević), a isto tako i u djelima posvećenim gospodarskoj povijesti (n. pr. Igor Karaman). Za sada je najpozdanzani uvid o pojedinim plemčkim obiteljima i njihovim članovima u mnogobrojnim natuknicima koje se redovito objavljuju u *Hrvatskom biografskom leksikonu*.

Premda je plemstvo, ne ulazeći ovom prigodom u raščlambu njegove strukture i porijekla, na početku 20. st. još uvijek pokazivalo znakove snage, napose u smislu držanja veleposjeda, odnosno gospodarske moći i društvenoga prestiža (»liep kvantum kapitala, socijalnog ugleda i upliva«), Pilar je držao da ono u političkom smislu nema odgovarajuće političko značenje, napose u pogledu udjela u vođenju nacionalne politike u sklopu višenacionalne Dvojne Monarhije. Drugim riječima, tuzlanski odvjetnik je apelirao u neokonzervativnom smislu na obnovi tradicionalno važne uloge plemstva u obrani hrvatske državnopravne autonomije i izgradnji modernoga nacionalnog identiteta, kao što je to bio slučaj u nekim drugim dijelovima Austro-Ugarske, gdje je utjecaj nacionalizma djelovao na pregradnju dotadašnjeg svjetonazora aristokracije u smislu postupnog napuštanja supranacionalnog položaja u korist prihvaćanja nove retorike s dominantnim nacionalnim prizvukom.⁵ Dakako, valja uzeti u obzir činjenicu da je plemstvo u pojedinim dijelovima Monarhije i dalje bilo jedan od nosećih stupova političkoga života, što je vidljivo iz sastava vlada i vojnoga vrha.

Pilarova su gledišta podložna kritici. S jedne strane, plemstvo je i dalje imalo važnu ulogu u politici, što se najočitije vidjelo po izboru banova koji su, uz jednu iznimku — Ivana Mažuranića, poznatoga »bana pučanina« — redom dolazili iz redova plemstva. Nadalje, bilo je plemića koji su bili birani za narodne zastupnike u hrvatskom Saboru ili su pozivani u Sabor na temelju virilnog prava, a osim toga Sabor ih je slao u velikašku kuću zajedničkoga hrvatskog-ugarskog Sabora. Vrlo skućeno izborno pravo pogodovalo je izboru većega broja plemića u saborske klupe, posebice

⁴ Vidi: Mirjana GROSS; »O položaju plemstva u strukturi elite u sjevernoj Hrvatskoj potkraj 19. i na početku 20. stoljeća«, *Historijski zbornik*, 31-32, Zagreb, 1978.-79., 123-149. Također vidi članke Agneze SZABO o pojedinim članovima uglednijih plemićkih obitelji (Pejačević, Prandau, Eltz, Vranyczani-Dobrinović, Kulmer i dr.).

⁵ Eagle GLASSHEIM, *Noble Nationalism: the Transformation of the Bohemian Aristocracy*, Cambridge, MA i London, 2005. i Ewald FRIE, *Adelsgeschichte des 19. Jahrhunderts? Ene Skizze, Geschichte und Gesellschaft*, br. 3, 33/2007., 398-415, 413.

u onim dijelovima zemlje gdje su bili zastupljeniji (Slavonija i Srijem). Među velikim županima ili članovima zemaljske vlade isto tako nalazimo pripadnike plemstva. Dakle, imajući pred očima zastupljenost u visokoj upravi ne može se zaključiti da je plemstvo bilo marginalizirano.

Predmet rasprave može biti Pilarova odrednica »hrvatskog historičkog plemstva« koja ne bi obuhvaćala onaj dio plemstva u banskoj Hrvatskoj koji je bio stranoga porijekla. Bojničić je držao, na osnovi istraživanja Vjekoslava Klaića i vlastitih proučavanja, da »još i dan danas živi množina ovakovih hrvatskih praplemićkih obitelji«, ukazujući na opstojnost pripadnika starijega hrvatskog plemstva.⁶ Na takvom pogledu mogla se graditi koncepcija o obnovi političke važnosti povijesnoga plemstva.

Plemstvo je bilo važni čimbenik staleškoga poretka u očuvanju hrvatske autonomije unutar državnopravnih odnosa prema Ugarskoj i austrijskim vladarima. U tom razdoblju ono je kao temeljni dio feudalne elite s posjedom pravnih privilegija bilo nositelj pojma hrvatski politički narod na habsburškom području.⁷ Time je odigralo važnu ulogu u otklanjanju političke dominacije tuđih čimbenika. Isti pojam političkoga naroda i nakon društvenih promjena izazvanih pokretima iz 1848. nastavlja svoj život, što se najbolje vidi po sadržaju hrvatsko-ugarske Nagodbe, ali od tada slabi uloga plemstva, što možemo protumačiti korištenjem sintagmi sociologa Dinka Tomašića koji drži da je riječ o tome da »staleški nacionalizam u Hrvatskoj postepeno ustupa mjesto građanskom nacionalizmu«.⁸

Nadalje, upada u oči činjenica da Pilar ne spominje plemstvo područja Bosne i Hercegovine. Zbog toga ne znamo njegovo gledište o ulozi visokih slojeva proisteklih iz tradicije otomanske uprave. To pitanje nije sporedno već zbog samoga mjesta Pilarova djelovanja i njegovih političkih aktivnosti koje su išle za povezivanjem pripadnika katoličkih i islamskih vjerskih organizacija pod jednom nacionalnom idejom.

Na kraju istaknimo da nas Pilarovo pismo rubno uvodi u problem modernizacijskoga preustrojstva politike i novih srazova između konzervativizma i liberalizma koje pratimo tijekom 19. stoljeća. Na prijelazu u 20. st. stvara se niz stranačkih organizacija koje su bile zrcalo promjene društvenoga sastava banske Hrvatske. U prvi plan sve više izbijaju one političke skupine koje su zagovarale uže interese pojedinih društvenih slojeva, napose onih koji dotada nisu imali važniju ulogu, tj. poput novoga građanstva (Napredna stranka), seljaštva (Hrvatska pučka seljačka stranka) i radništva (Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije). U slučaju prve Pilar drži da je riječ o zastupnici »pretjeranog demokratizma«, dok o drugim dvama ne iznosi mišljenje, vjerojatno, jer te stranke tada nisu imale saborski potencijal zbog odredaba važećega izbornog prava. Napredna stranka tada je bila sastavni dio Hrvatsko-srpske koalicije (HSK), koja je u svibnju 1906., mjesec dana prije Pilarova pisma, osvojila relativnu većinu u izborima za hrvatski Sabor. Upada u oči činjenica da u HSK-u ne-

⁶ Ivan BOJNIČIĆ-KNINSKI, *O plemstvu s osobitim obzirom na hrvatsko plemstvo*, predavanje održano Družbi Braće hrvatskog zrnja, Zagreb, 1908., 7.

⁷ M. GROSS, »O integraciji hrvatske nacije«, u: *Društveni razvoj u Hrvatskoj (od 16. stoljeća do početka 20. stoljeća)*, ur. M. Gross, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1981., 177.

⁸ Dinko TOMAŠIĆ, *Politički razvitak Hrvata*, Zagreb, 1938., 37.

ma prevlasti jednoga društvenog sloja, nego su zastupljeni interesi različitih građanskih skupina, uključujući i plemstvo.⁹ To znači da od tada do raspada Austro-Ugarske Monarhije u sklopu vladajuće HKS kohabitiraju pripadnici plemstva i »pretjeranog demokratizma«. Tako HSK-u prilazi jedan od najvećih veleposjednika Miroslav grof Kulmer i na izborima za zagrebački kotar ulazi u Sabor. Jedno od programatskih načela »naprednjaka« vezano je uz izbornu reformu po kojoj bi se uvelo opće izborno pravo. U slučaju provedbe širenja izbornoga prava još bi se više poremetilo mjesto plemstva u političkoj hijerarhiji. Nadalje, pojava hrvatskih »naprednjaka« nije bila specifičnost hrvatske političke scene, nego odraz političkih kretanja i u drugim zemljama, gdje su se javljale stranke identičnoga naziva koje su zastupale ideje demokratsko-pluralističkog društva.¹⁰ Primjerice, Deutsche Fortschrittspartei u Njemačkoj, Češkoj i Tirolu, klub njemačkih naprednjaka u Carevinskom vijeću u Beču, Pokroková strana u Češkoj i Moravskoj, Polskie Stronnictwo Postępowe i Ukrajins'ka Postupova Partija u Galiciji, Associazione Progressista u Trstu te Hrvatska pučka napredna stranka u Dalmaciji. Nicanje tako sastavljenih stranaka svjedočilo je o ukorijenjenosti modernih ustanova koje nije omogućivalo da se zaustavi kretanje kotača povijesti. Prilike nisu upućivale na stvaranje koherentnih političkih stranaka plemstva, nego na prihvaćanje pravila poslijestaleških društava u kojima ima i dalje mjesta za plemstvo, ali samo za ono koje je spremno za prilagodbu modernitetu. Prigoda za političkim organiziranjem plemstva bila je propuštena polovicom 1880.-ih, kada je dio hrvatske aristokracije predvođen grofovima Drašković pokušao stvoriti saborski klub središta, poznatiji pod imenom Centrum, ali bez trajnijih rezultata. U srazu s banom Khuenom izgubio je saborski klub sva uporišta, što je bio uvjerljivi pokazatelj fragilnosti politizacije plemstva u smislu umjerene oporbe.

Pilarovo pismo otvorilo je samo jedan aspekt pitanja o ulozi plemstva. U njemu nije spomenut udio nobiliteta u ostalim sferama moderne: urbanizaciji, industriji, deagrarizaciji, prometu, promjeni profesija, prilagodbi masovnim medijima i drugim posljedicama promjena.

PRILOG

Dol. Tuzla, dne 9. lipnja 1906

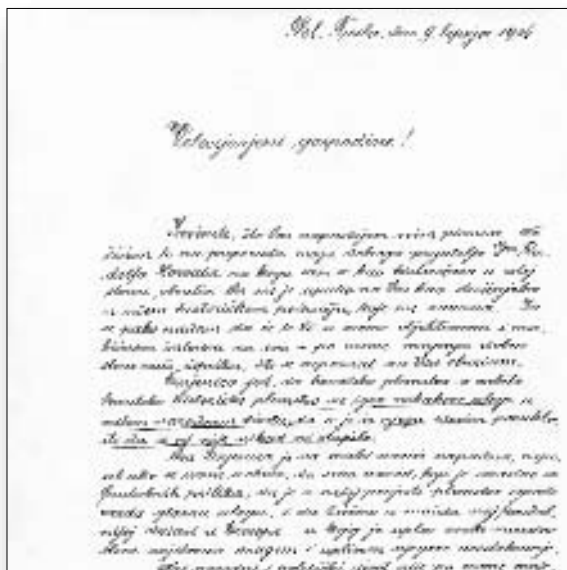
Velecijenjeni gospodine!

Izvinite, što Vas napastujem ovim pismom. No činim to na preporuku moga dobroga prijatelja Dra Rudolfa Horvata,¹¹ na koga sam se kao historičara u istoj stvari, obratio. On me je uputio na Vas kao stručnjaka u užem historičkom području,

⁹ Raščlambu socio-gospodarskog profila članova HSK-a vidjeti u: Mirjana GROSS, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907*, Institut društvenih nauka — Odeljenje za istoriske nauke, Beograd, 1960.

¹⁰ Stjepan MATKOVIĆ, »Elementi moderniteta u programima i programatskim spisima hrvatskih političkih stranaka«, *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, ur. Ljubomir Antić, Matica hrvatska, Zagreb, 2006., 167.

¹¹ Povjesničar Rudolf Horvat (Koprivnica, 1873. — Zagreb, 1947.) nalazio se u to vrijeme na službi u petrinjskoj nižoj gimnaziji. Više o njemu vidjeti u članku M. Kolar Dimitrijević u *Hrvatskom biografskom leksikonu*, sv. 5, Zagreb, 2002., 657-658. i Ivica Goleca u *Petrinjskom biografskom leksikonu*, Petrinja, 1999., 170-172.

koje me zanima. — Ja se pako nadam da će te Vi u mome objektivnom i nesebičnom interesu za ovu — po mome mnjenju dobru — stvar naći ispriku, što se nepoznat na Vas obraćam.

Činjenica jest, da hrvatsko plemstvo a osobito hrvatsko historičko plemstvo ne igra nikakove uloge u našem narodnom životu; da se je iz njega sasvim povuklo, ili da u nj nije nikad ni stupilo.

Ova činjenica je na svaki način napadna, naposeb ako se uzme u obzir, da smo narod, koji je izrastao iz feudalnih prilika, da je u našoj povjesti plemstvo igralo vazda glavnu ulogu, i da živimo u možda najfeudalnijoj državi u Europi — u kojoj je upliv svake narodne oline¹² uvjetovan snagom i uplivom njegove aristokracije.

Naš narodni i politički život nije po mome mnjenju ovoj činjenici posvetio niti dovoljno pažnje, niti dovoljno shvaćanja. Osobito manjkalo je njeko objectivno, da rečem, znanstveno shvaćanje ovoga pojava.

Nije se nadalje nikada probilo spoznanje, da je ovaj pojav za nas štetan, jer u hrvatskoj aristokraciji se kraj svih njezinih tužnih prilikah nalazi ipak liep kvantum kapitala, socijalnog ugleda i upliva koji bi trebalo u našoj teškoj narodnoj borbi koris-tonosno upotrijebiti.

Naš narodni život kvitirao¹³ je plemstvu njegovo pasivno držanje njeko vrijeme priekorima i psvokama, a u posljednje vrijeme pretjeranim demokratizmom i negacijom plemstva /:vidi program napredne stranke, točka 6:/.¹⁴

¹² «Veličine».

¹³ «Potvrdio».

¹⁴ Točka VI. Temeljnih načela u programu Hrvatske napredne demokratske stranke, koji je predložen na glavnom stranačkom zboru držanom u Zagrebu dne 3. i 4. lipnja 1906., glasi: «Svi ljudi imaju pravo na

Baveći se socijološkim študijama, bilo je i ovo pitanje već od godina predmetom moga študija i razmišljanja. Bio sam već prije 4-5 godina odlučio ovo pitanje u jednoj brošuri raspraviti, no nije do toga došlo.

Glavna ideja koju sam htjeo zastupati bila jest, da su jedan narod i njegova aristokracija jednako upućeni jedan na drugoga; i da aristokracija, koja raskine organski vez sa svojom naravnim podlogom, sa narodom, mora propadati i propasti. Ovu ideju istaknuo je već Friedrich List u predgovoru svome glavnome djelu »Das nationale System der politischen Oekonomie«, te sam slobodan na njegove izvode Vas upozoriti.¹⁵ —

Pošto sam ali brošuricu htjeo staviti na solidniju podlogu i uzdići iznad nivoa jednostavnog novinarskog članka, trebalo mi je historičkog gradiva, naposeb u smjeru, kako se je razvijalo, bolje rekuć kako je propadalo u XIX vijeku hrvatsko plemstvo.

Suradnika u tom smjeru dosad nisam mogao naći. Ja sam se dosele obraćao na historičare Dr. Bojničića¹⁶ i Rudolfa Horvata, nu od oba sam dobio odgovor da nisu dovoljno verzirani¹⁷ u ovom području, te su me uputili na Vas.

Pošto neimam sreće poznavati Vas, a iz drugih razloga nisam se mogao dosele odlučiti, da se na Vas obratim, te sam tako pustio da stvar zaspe. —

Izvanredne aktuelne dogodovštine u domovini, a i u cijeloj monarkiji potakle su me, da opet prihvatim staru namisao. — Držim da je zgodan momenat da se na našu aristokraciju upliviše, da kuša u narodnom i političkom životu zauzeti položaj, koji ju ide, i da joj se predoči, da je to po svoj prilici jedan od zadnjih momenata u kome će to u opće biti moguće.

Držim dapače, da bi trebalo brošuru ne samo predati javnosti, nego dapače poslati besplatno svima izrazitim predstavnicima našeg visokog i historičkog plemstva; jer samo tako se može očekivati, da će u opće kakav upliv i utjecaj imati. — U tu svrhu bio bih spreman i njeke novčane žrtve doprinjeti.

Slobodan sam dakle staviti na Vas uljudnu molbu da mi izvolite u kratko odgovoriti:

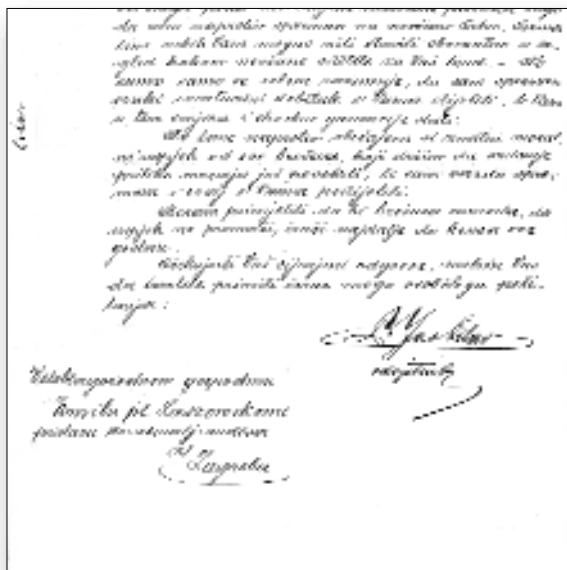
- 1.) biste li bili voljni pružiti mi Vašu uvaženu pripomoć u izradnji ove brošure;
- 2.) ako jest dali biste htjeli unići u istu kao suradnik sa svima pravima, ili biste se voljeli ograničiti na to da mi stavite na raspolaganje nužni historički materijal?

jednakost pred zakonom i državnom upravom i na jednake uvjete za podmirenje životnih potreba i za razvitak svojih sposobnosti.« Nav. prema: Tihomir CIPEK - Stjepan MATKOVIĆ, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842.-1914.*, Disput, Zagreb 2006., 509.

¹⁵ Friedrich List (1789. — 1846.) njemački teoretičar ekonomije, koji je živio neko vrijeme u SAD-u, poznat po zagovaranju doktrine o nacionalnoj državi koja se brine za blagostanje svih svojih građana, nasuprot doktrine o slobodnoj trgovini koja zadovoljavanja interese manjega broja pojedinaca.

¹⁶ Ivan pl. Bojničić (1858. — 1925.) povjesničar i ravnatelj Kraljevskog državnog arhiva u Zagrebu. Od 1899. pokretač i urednik *Vjestnika Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinsko zemaljskog arhiva*. Jedan je od osnivača slobodnozidarske lože u Zagrebu. Pomalo je čudan naveden podatak o Bojničićevoj neupućenosti jer je on već napisao knjigu *Der Adel von Kroatien und Slavonien* (Nürnberg, 1899.), a kasnije će objaviti i brošuru pod naslovom *O plemstvu: s osobitim obzirom na hrvatsko plemstvo* (Zagreb, 1908.).

¹⁷ »Upućeni, vješti«.

3.) u istom slučaju, koje daljnje podatke ili razjašnjenja od mene želite?

4.) do kada mislite da biste mogli svoju radnju svršiti?

Iz dosadanjeg razlaganja razabрати ćete, da od ovoga posla neočekujem nikakva probitka nego da sam naprotiv spreman na novčane žrtve. Prama tome nebih Vam mogao niti staviti obvezatno u izgled kakove novčane odštete za Vaš trud. — No samo se sobom razumije, da sam spreman svaki eventualni dobitak s Vama dijeliti, te Vam u tom smjeru i shodne garancije dati.

No tome naprotiv obećajem si znatni moralni uspjeh od ove brošure, koji držim da sadanje prilike moraju još povećati, te sam vazda spreman i ovaj s Vama podijeliti.

Moram primjetiti, da bi brošura morala, da uspjeh ne promaši, izaći nadalje do konca ove godine.

Očekujući Vaš cijenjeni odgovor, molim Vas da izvolite primiti izraz moga osobitoga poćitanja:

Dr. Ivo Pilar
odvjetnik

Veleblagorodnom gospodinu
Emilu pl. Laszowskome
pristavu kr. zemalj. arkiva
u /
Zagrebu